

УДК 343.982.356

Ю. В. Мороз, завідувач сектору

Луганського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СЛІДІВ РОЗДІЛЕННЯ, УТВОРЕНИХ У РЕЗУЛЬТАТІ МЕХАНІЧНОЇ ДІЇ

Визначено особливості проведення ідентифікаційних досліджень слідів розділення, утворених у результаті механічної дії. Викладено механізм утворення таких слідів.

Ключові слова: ідентифікаційні дослідження, криміналістична ідентифікація, механізм утворення слідів розділення, сліди різання, класифікація слідів різання.

Определены особенности проведения идентификационных исследований следов разделения, образованных в результате механического действия. Изложен механизм образования таких следов.

Ключевые слова: идентификационные исследования, криминалистическая идентификация, механизм образования следов разделения, следы резки, классификация следов резки.

Specific features of carrying out identification studies of separation marks formed as a result of mechanical action are determined. The mechanism of formation of such traces is outlined.

Key words: the identification research, the forensic identification, the mechanism of formation of separation marks, traces of cutting, the classification of traces of cutting.

Структура криміногенної ситуації, яка склалася в Україні упродовж останніх років, характеризується збільшенням кількості злочинів, пов'язаних з крадіжками, які супроводжуються проникненням до приміщень, зломом запірних пристроїв тощо, що зумовлює необхідність застосування ефективних засобів у боротьбі з ними. Одним із таких засобів є належне судово-експертне забезпечення розслідування таких злочинів, чільне місце в якому посідають ідентифікаційні дослідження, у тому числі слідів розділення, утворених у результаті механічної дії.

Проблемні питання ідентифікаційних досліджень слідів розділення багато років є предметом дослідження вчених-криміналістів. Ідентифікацію як окрему теорію встановлення тотожності в кримінальному судочинстві розробив засновник судової фотографії та криміналістичної ідентифікації С. М. Потапов. Значний внесок у розвиток теорії криміналістичної ідентифікації також зробили Н. Терзієв, В. Колдін, Р. Белкін, Б. Шевченко, А. Вінберг, М. Селіванов, М. Сегай, М. Салтевський та інші вчені. Зазначеній тематиці присвятили свої публікації В. В. Бірюков та П. Д. Біленчук. Певний вклад у вітчизняну криміналістику було внесено і автором цієї статті. Проте, як свідчать результати аналізу наукової літератури, сьогодні недостатньо приділя-

ють увагу дослідженню методичних та методологічних питань проведення ідентифікаційних досліджень слідів розділення, утворених у результаті механічної дії.

Метою статті є узагальнення результатів теоретико-криміналістичного аналізу проведення ідентифікаційних досліджень слідів розділення та розроблення пропозицій з їх удосконалення.

У процесі написання статті використано загальнонаукові та спеціальні методи логіко-криміналістичного аналізу, які дали змогу критично проаналізувати теоретичні та практичні аспекти використання ідентифікаційних досліджень слідів розділення, утворених у результаті механічної дії, під час проведення трасологічних експертиз.

Необхідність установлення об'єктивної картини події злочину, коли неочевидне стає явним, придатним для сприйняття та дослідження, спонукає суб'єктів розслідування кримінальних правопорушень до використання надійних методів. Одним із таких методів, що забезпечує ототожнення об'єктів за залишеними ними слідами, є метод криміналістичної ідентифікації [1].

Ідентифікаційні дослідження, як зазначає Н. І. Клименко, є вищим рівнем дослідження з метою вирішення завдань, які є найбільш певними та категоричними для встановлення конкретно-індивідуальних фактів. Вони встановлюють тотожність досліджуваного об'єкта та мають найбільше доказове значення в кримінальному та інших процесах [2].

Загалом ідентифікація (від лат. *identificare* — ототожнювати) — це встановлення тотожності об'єктів за певними ознаками та властивостями. Ідентифікацію застосовують у різних сферах знань, зокрема, у кримінальному судочинстві для встановлення істини в кримінальній справі. За визначенням М. Селіванова, ідентифікація — це процес установлення тотожності індивідуально-визначеного об'єкта чи класифікаційної групи, до якої належить досліджуваний об'єкт [3, с. 36]. Суть цього методу полягає у встановленні тотожності, виокремленні індивідуального, конкретного із загального. У процесі ідентифікації одиничний об'єкт виокремлюють з безлічі подібних об'єктів на основі ідентифікаційних ознак — властивостей об'єкта, які відповідають певним вимогам [3, с. 40].

Суть процесу ідентифікації за матеріальним відображенням полягає в порівнянні ознак і властивостей ідентифікованого об'єкта з ознаками та властивостями, відображеними на одному або кількох засобах ідентифікації, якими зазвичай є предмети-носії слідів злочину, виявлені на місці події та одержані під час виконання слідчих дій.

Ознаку вважають ідентифікаційною, якщо вона відповідає таким вимогам [3, с. 48—49]:

- відображена в засобі ідентифікації (адже лише за допомогою цього встановлюють тотожність ідентифікованого об'єкта і засобу ідентифікації);
- є відхиленням від типового утворення, має характерну особливість, яка рідко трапляється. Функцію ідентифікаційної ознаки можуть виконувати лише специфічні ознаки, такі, що відрізняються від типових, і чим своєріднішими вони є, тим вищою є їх ідентифікаційна значущість;
- відносно стійка. Якщо властивість або ознака нестійка, то її не можна вважати ідентифікаційною і використовувати як таку. Критерієм відносної стійкості ознаки може бути її незначна змінюваність у часі упродовж ідентифікаційного періоду, закономірна повторюваність її відображень на засобі ідентифікації;

– незалежна. Іноді ідентифікаційні ознаки об'єкта можуть залежати одна від одної, і ступінь цієї залежності може бути різним. Іноді поява однієї ознаки неминуче зумовлює появу іншої. Такі ознаки не придатні для процесу ототожнення, і якщо експерт виявляє таку залежність кількох ознак, то для обґрунтування свого висновку він включає до виявленої сукупності лише одну з них;

– рідко трапляється. Частота виявлення ознаки в подібних об'єктах є важливою її характеристикою. Чим рідше трапляється ознака, тим вищою є її ідентифікаційна значущість. Ознака, яка часто трапляється в подібних об'єктах, хоча і має ідентифікаційне значення, проте на практиці нею нехтують через те, що вона несуттєво впливає на формування ідентифікаційного висновку. Нині частоту виявлення та ідентифікаційну значущість ознак у різних видах ідентифікаційних досліджень визначають за допомогою математичної статистики, теорії ймовірності та комп'ютерних програм;

– доступна для сучасних методів пізнання. Певну ознаку об'єкта можна вважати ідентифікаційною за умови, якщо вона доступна для сучасних методів пізнання. З огляду на те, що не всі відкриті наукою властивості та ознаки живої і неживої природи достатньо вивчені й немає надійних науково обґрунтованих методик дослідження властивостей та ознак, їх не можна використовувати як ідентифікаційні.

Як відомо, трасологічну експертизу призначають для вирішення питань, які належать до встановлення окремих обставин вчинення злочину, певних ознак, що характеризують особистість злочинця, а також для ідентифікації об'єктів за слідами. Одними із об'єктів криміналістичної ідентифікації є сліди розділення, утворені в результаті механічної дії. Слід зазначити, що сліди механічної дії (сліди знаряддя злому, транспортних засобів, взуття тощо) — це найчисленніші об'єкти трасологічного дослідження — вони становлять приблизно 90 відсотків усіх трасологічних об'єктів і виникають у результаті механічних змін слідосприймального об'єкта [4].

У результаті взаємодії інструментів зі слідосприймальною поверхнею відображаються три основні види слідів: тиску, ковзання (тертя) та різання.

Сліди тиску утворюються натиском, ударом знаряддя злому по поверхні перешкоди (відбитки, вм'ятини, наскрізні пробіи). У цих слідах відображаються форма та розміри, а також деталі контактної поверхні знаряддя злому у вигляді різного роду дефектів, виступів, щербин тощо.

Сліди ковзання (тертя) утворюються, коли знаряддя злому забирають частину поверхні слідосприймального об'єкта, залишаючи подряпину або смугоподібний слід (комплекс подряпин — трас).

Сліди різання залежно від виду різального інструмента поділяють на [5]:

– сліди простого різання (зрізи), що виникають від інструмента з одним лезом (ніж, сокира, стамеска);

– сліди зустрічного розрізу, що утворюються інструментами з двома різальними частинами (ножиці, кліщі, кусачки, бокорізи);

– сліди розрізу з відокремленням частин матеріалу (стружки), тобто сліди розпилювання, свердління, стругання.

Сліди простого різання утворюються в результаті дії різальної частини (кромки) клиноподібного різального інструмента (сокира, ніж тощо) під час розділення об'єкта на частини. У слідах розрізу з обох боків розрізаного об'єкта спостерігаються щербини, задирки, виступи, рельєф яких не збігається через те, що їх утво-

рено різними сторонами різальної кромки. За зовнішнім виглядом рельєфу сліди розрізу схожі на сліди ковзання. У них, як і в слідах ковзання, відображаються особливості рельєфу різальної частини інструмента у вигляді валиків та борозенок (трас). За результатами ідентифікаційного дослідження слідів простого розрізу чи розрубку можна дійти позитивного висновку, якщо в слідах відобразилися дефекти різальної частини інструмента у вигляді трас і вони відповідають взаємному розташуванню дефектів знаряддя. Слід пам'ятати, що на взаємне розташування трас у сліду впливає зустрічний кут різання, водночас фронтальне положення інструмента не має значення, тому що фронтальний кут у цьому випадку постійний.

Досліджуючи сліди зустрічного розрізу, утворені інструментами з двома різальними частинами (ножиці, кліщі, кусачки, бокорізи) звертають увагу на різальні кромки двох частин інструмента.

Для встановлення виду інструмента, яким було зроблено перекус або переріз, досліджують ознаки будови торцевих частин об'єктів, за якими відбувалося їх розділення. Наявність цих ознак зумовлена конструкцією та технологією виготовлення інструмента, а також особливостями механізму взаємодії його різальних частин з матеріалом об'єкта. Так, наприклад, для перекусу центральними ножами комбінованих плоскогубців характерним є утворення двох площин, які сходяться на одному із торців під гострим кутом, а на іншому з'являється невеликий по висоті валик лінійної форми із загостреною верхньою частиною.

Вивчаючи сліди перекусу чи перерізу, визначають їх розташування на об'єкті, напрямок утворення, кути сходження, які виникли на торцевих поверхнях об'єкта, їх розміри, ступінь вираженості та орієнтацію трас, їх кількість, ширину і взаємне розташування. Це дає змогу оцінити ідентифікаційну значущість ознак, які відобразилися, та вирішити питання про придатність слідів для ідентифікації.

У разі утворення експериментальних слідів перекусу та перерізу не потрібно перевіряти вплив фронтального та зустрічного кутів з огляду на те, що різальні частини інструментів (кусачок, ножиць тощо) фіксовані один відносно одного та стосовно слідоприймальної поверхні. Основну увагу приділяють якісному вибору матеріалу слідоприймального об'єкта та визначенню ділянок різальних кромок, якими могли бути залишені досліджувані сліди.

Досліджуючи сліди розпилювання, звертають увагу на те, що різальні кромки зубців ножівкового полотна залишають сліди, які перекриваються, стираються слідами від інших зубців. Можливість ідентифікації ножівкового полотна пилки зумовлена наявністю у зубців окремих специфічних ознак, відображених у слідах розпилювання, і лише у випадку, коли об'єкт перепиляний не повністю. Ідентифікаційна сукупність ознак, властивих зубцям ножівкового полотна, відображається в слідах на дні пропилу, а не на торцевих поверхнях перепиляного об'єкта. Механізм утворення окремих ідентифікаційних ознак у слідах розпилу залежить від особливостей виготовлення ножівкового полотна (виникають у процесі фрезерування: різна висота зубців, нерівність кромок) та від особливостей, які виникли в процесі його експлуатації (відколи різальної кромки, зношеність зубців, відсутність деяких зубців) [6, с. 173—180].

За слідами свердління, утвореними свердлами різних видів і діаметрів, можна встановити групову належність свердла. Придатними для ідентифікації є не наскрізні сліди свердління. У цьому випадку на дні сліду відображається будова кром-

ки різального інструмента (у вигляді концентричних валиків чи борозенок). Рельєф різальної кромки свердла відображається також на стружці. За такими слідами визначають напрямок обертання свердла і бік свердління.

Сліди стругання утворюються, коли для розширення отвору в дощатих перешкодах використовують ніж або інший простий різальний предмет. Сліди стругання, які виникають при цьому, відрізняються від слідів простого розрізу лише величиною відокремлюваних часток (стружки). На стружці, так само як і в слідах стругання на перешкоді, відображаються ознаки різальної кромки інструментів [7].

Отже, у процесі ідентифікаційних досліджень слідів розділення, утворених у результаті механічної дії, ознаки ідентифікованого об'єкта порівнюють з їх відображеннями на засобі ідентифікації. Як зазначалося, єдиною підставою для висновку про тотожність об'єктів є індивідуальна (неповторна) сукупність їх ідентифікаційних ознак. Якщо вони збігаються, формують сукупність ознак, на основі яких констатують тотожність. Вирішальним на цьому етапі проведення експертного дослідження є оцінювання всієї сукупності ідентифікаційних ознак, притаманних тому чи іншому об'єкту ідентифікації. При цьому одним із основних питань у теорії криміналістичної ідентифікації є питання стосовно того, який мінімальний комплекс ознак у кожному конкретному випадку є достатнім для обґрунтування категоричного висновку [3, с. 54—55]. Правильне вирішення цього питання залежить не лише від якості наданих для проведення експертизи об'єктів, повноти та ретельності виконаного дослідження, а й від інших факторів, зокрема, від професійної підготовки, кваліфікації та досвіду роботи експерта, критеріїв, якими він керується під час оцінювання ознак, його уважності, зосередженості тощо. Лише звівши до мінімуму вплив суб'єктивних факторів на експертний висновок та виробивши об'єктивні критерії оцінювання ознак, можна виключити випадки експертних помилок, підвищити науковий рівень експертного дослідження та достовірність висновку експерта.

У підсумку слід зазначити, що сьогодні є потреба розроблення та вдосконалення методик проведення ідентифікаційних досліджень слідів розділення, які утворені в результаті механічної дії.

Наведена в статті класифікація слідів розділення, утворених у результаті механічної дії, є максимально повною.

Покращити якість ідентифікаційного дослідження та висновку експерта, зробивши його важливим джерелом доказів у суді, можна на основі докладного вивчення особливостей механізму слідоутворення, забезпечення повноти та ретельності проведення дослідження, підвищення професійної кваліфікації судового експерта.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Бірюков В. В. Об'єкти криміналістичної ідентифікації, їх класифікація, властивості та ознаки [Електронний ресурс] / В. В. Бірюков // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. — 2011. — Вип. 4. — С. 238—244. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2011_4_31.

2. Клименко Н. І. Судова експертологія: курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищих навч. закл. / Н. І. Клименко. — К. : Вид. дім «Ін Юре», 2007. — 528 с.

3. Криміналістика (криміналістична техніка) : курс лекцій / [Біленчук П. Д., Гель А. П., Салтевський М. В., Семаков Г. С.]. — К. : МАУП, 2001. — 216 с.

4. Криміналістика : підручник / [за ред. В. Ю. Шепітька]. — К. : Вид. дім «Ін Юре», 2001. — 684 с.

5. Шевченко Б. И. Теоретические основы трасологической идентификации в криминалистике / Б. И. Шевченко. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1975. — 96 с.

6. Пророков И. И. Криминалистическая экспертиза следов (Трасологические исследования) : учеб. пособ. / И. И. Пророков. — Волгоград : Науч.-иссл. и ред.-изд. отдел, 1980. — 286 с.

7. Литвиненко Л. К. Понятие и классификация следов в трасологии / Л. К. Литвиненко. — К., 1958. — 224 с.

8. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики. Частные криминалистические теории / Р. С. Белкин. — М. : Академия МВД СССР, 1978. — 410 с.

9. Грановский Г. Л. Основы трасологии: общая часть / Г. Л. Грановский. — М. : ВНИИ МВД СССР, 1965. — 166 с.

10. Кантор И. В. Трасология и трасологическая экспертиза : учебник / И. В. Кантор. — М. : ИМЦ ГУК МВД России, 2002. — 376 с.

Стаття надійшла до редакції 17.10.2017 р.